

FAZAKAS LÁSZLÓ

A DUALIZMUS KORI KOLOZSVÁRRAL KAPCSOLATOS FORRÁSOK, KUTATÁSOK ÉS PROBLÉMÁK

■ Kolozsvárral rendkívül gazdag történeti szakirodalom foglalkozik, mely e szempontból is kiemelkedik a többi erdélyi város közül. A dualizmus időszakának nagyobb politikai, társadalmi és gazdasági folyamatai mind ez ideig többnyire ismeretlenek a történészek számára. Jakab Elek monumentális háromkötetes Kolozsvár története¹ az 1848-as forradalomnál megáll, a Borovszky Samu által szerkesztett városokat és vármegyekét bemutató sorozatból² Kolozsvár ismeretlen okok miatt kimaradt. A dualizmus korában tevékenykedő történészek, illetve a más tudományterületeken dolgozó tudósok történeti jellegű munkái elsősorban a város egy-egy jól körülhatárolt szegmenésére fókuszáltak, és nem készültek részletes, átfogó, a teljesség igényét kielégítő munkák.³ A két világháború közti periódusban sem született egy, a városnak a dualizmus időszakára koncentráló általános várostörténeti monográfia. Ezt követően az ország államszocialista berendezkedése tette lehetetlenné a korszakkal kapcsolatos mélyrehatóbb vizsgálódásokat, így a kutatók zöme leginkább a középkor és kora újkori történelmi folyamatok feldolgozására összpontosított. A rendszerváltás követően, 1993-ban Egyed Ákos egy, a Hajnal István Kör által megrendezett várostörténeti konferencián arra hívta fel a figyelmet, hogy a város dualista korszakának feldolgozására nem került sor.⁴ Tizenkét évvel később Gyarmati Zsolt a *Nyilvánosság és magánélet a békeidők Kolozsvárán* (Kolozsvár, 2005) című kötetében ugyancsak arról értekezik, hogy még mindig nem sikerült feltárni Kolozsvár jelentősebb dualizmus kori folyamatait.⁵ A korszakot övező figyelemhiányt jól példázza a millenniumi ünnepség alkalmából szervezett EME–EMKE tudományos konferencia anyagát összefoglaló kötet, ahol csupán egy tanulmány van,⁶ amely konkrétan a dualizmusra koncentrál. A helyzet 2016-ban sem változott. Ekkor került megrendezésre a *Kolozsvár 700 éve város* című, nemzetközi tudományos konferencia, amelyen a több mint 60 előadásból csak 3 foglalkozott a dualizmus kori Kolozsvárral.⁷ A város e korszakának figyelemhiánya azért meglepő, mert ha a különböző kimutatásokat, statisztikákat, összehasonlító elemzéseket megfigyeljük, akkor jól látható, hogy Kolozsvár a korszak egyik legfontosabb közigazgatási, oktatási, kulturális és egyházi központja volt. Az 1867–1914 közötti szűk 50 év Kolozsvár történetének legdinamikusabb és legvirágzóbb időszakát jelentette. Ez idő alatt olyan nagyszabású fejlesztések, építkezések valósultak meg, amelyek mind a mai napig meghatározzák a város arculatát, és hatással vannak az oktatásra, a kultúrára és a gazdaságra. Ennek ellenére (főleg a rendszerváltás utáni első 20 évben) Egyed Ákos,⁸ Gyarmati Zsolt, Nagy Róbert, Killyéni András kivételével nem sokan kezdték el a város dualizmus kori történetét – komplexebb áttekintéssel – kutatni.⁹ A legtöbben – Asztalos Lajos, Gaal György, Sas Péter, Vincze Zoltán – elsősorban helytörténeti jellegű munkákra vállalkoztak, melyek leginkább művelődés-, intézmény- és kultúrtörténeti, valamint életrajzi vonatkozásúak. Tehát az elmúlt 20-25 évben nagyrészt mind olyan írások születtek,¹⁰ amelyek csupán a város dualizmus kori történetének egyes fejezeit

elemzik. Az eddig megjelent tanulmánykötetek, tanulmányok, cikkek csak a mozaik legapróbb darabkái, amelyek ugyan segítenek kitölteni a fehér foltokat, de általuk mégsem kapunk teljes képet a város dualizmus kori társadalmi, gazdasági, politikai folyamatairól. Pölöskei Ferenc 2001-ben megjelent tanulmányában¹¹ azt kifogásolta, hogy hiányoznak a város történetével foglalkozó doktori disszertációk, szakdolgozatok. Ez a megállapítása hosszú ideig érvényes maradt, viszont az elmúlt években néhány fiatal kutató (akik közül többen jelenleg doktori tanulmányaikat folytatják)¹² olyan témákat kezdett feltárni, amelyeket a város eddigi történetírása figyelmen kívül hagyott, vagy csak felszínesen érintett. Ferenczi Szilárd¹³ Kolozsvár várospolitikájának különböző aspektusait kutatja, különös tekintettel az önkormányzati döntésmechanizmus működésére, a képviselőválasztások rendszerére és az eljárások kiválasztási módjára. Kutatásában kitér a politikai elitek szerepére és jelentőségére is, mivel ez szorosan kapcsolódik a városigazgatás tematikájához. Tény viszont, hogy a disszertációja gerincét alkotó várospolitikát csak 1890-től, tehát a dualizmus utolsó évtizedeitől kezdi vizsgálni, ugyanakkor a korszakot tárgyaló írások köréből ez az eddigi legkomplexebb történeti munka. Gál Zsófia a városszerkezet és a városkép változásaival, valamint a dualizmus korában zajló építkezésekkel, elsősorban a világi jellegű egyházi megrendelésekkel foglalkozik. Ezen belül a katolikus, református és unitárius egyház építkezéseit kutatja. Barazsuly Viktória Adrienn reklámtörténettel foglalkozik, és az ehhez köthető vizuális kommunikációt vizsgálja. Célja feltérképezni, hogyan szabályozták a sajtó- és köztéri reklámot, illetve, hogy milyen kommunikációs megoldásokat és szimbólumokat használtak az egyes termékek népszerűsítéséhez. A dualizmus korszakára fókuszáló nagyobb kutatások áttekintésében utolsóként említem saját idevonatkozó kutatásomat, amelynek központi témája Kolozsvár dualizmus kori infrastruktúra-története. Itt elsősorban a közművek, a közegészségügyi, közlekedési és távközlési hálózatok kiépítésének folyamatait, valamint ezek társadalmi és gazdasági hatásait vizsgálom.

Ugyancsak örömdetes, hogy a Babeş–Bolyai Tudományegyetem történelem szakán zajló mesteri és alapképzésen is egyre népszerűbb a dualista időszak Kolozsvárjának kutatása. Igaz, hogy ezek közül a következőkben bemutatott kutatások nem képeznek teljes áttekintést a korszak fontosabb folyamatairól, azonban az ilyen rész kutatások a későbbiekben kiterjeszthetők, továbbá kiindulópontot és támpontokat jelenthetnek az átfogóbb kutatások számára. Gál Edina a Kolozsvárt érintő 1873-as és 1892-es kolerajárványok hatásait vizsgálja, mely által betekintést kaphatunk a város akkori közegészségügyi helyzetébe. Pataki Szabolcs az 1916-os erdélyi menekültügyet kutatja, kiemelt figyelmet szentelve Kolozsvárnak, hiszen a román betörést követő menekülthullám egyik célállomása volt, ez pedig jelentősen kihatott a város mindennapjaira. Kispál Melinda a kolozsvári szórakozási lehetőségeket vizsgálja az első világháború idején. Kutatásának középpontjában a kártyázási szokások állnak. Szakács Szidónia témája a dualizmus kori Kolozsvár vendéglátóiparának 1870 és 1880 közötti időszaka. Kutatásának súlypontját a kávézók, éttermek, szállodák szolgáltatásai képezik más települések vendéglátóiparával összehasonlítva.

Sajnos a város dualizmus kori folyamatainak gyorsabb tempójú feltárását korlátozza a romániai levéltárakban fennálló nehéz helyzet. A szokásos problémákon túl (alacsony költségvetés, a fejlesztések hiánya) felvetődik a kérdés, hogy mennyire prioritás a levéltárak számára a magyar dokumentumok rendezése, restaurálása. Emellett azt is meg kell említeni, hogy a levéltári szolgáltatások, felszerelések, eszközök messze elmaradnak a nyugati standardtól, de még a magyarországit sem közelítik meg. Példának okáért ott van a 2017 végén történt eset, amikor a Román Nemzeti Levéltár Kolozs Megyei Igazgatóságán több gyűjteményt, személyi iratot és családi fondot zároltak, amelyek között a dualizmushoz köthető dokumentumok is vannak.¹⁴ A zárolás oka meglehetősen prózai: állítólag besza-

kadt a plafon. Ez is azt jelzi, hogy mennyire korszerűtlen és elhanyagolt állapot uralkodik a román levéltárakban. A gondatlanságból történő zárolások, az iratanyagok szakszerűtlen tárolása, a korszerűsítési fejlesztések elmaradása mind arra hívják fel a figyelmet, hogy a város múltjának mihamarabbi feltárását prioritásként kellene kezelni. Nem tudhatjuk, hogy a levéltári források meddig lesznek még kutathatóak, ugyanis bármikor történhet újabb „tetőbeszakadás”. A forrásanyagok megőrzésének legbiztosabb módszere a digitalizálás. Azonban erre jóformán semmi esély, hacsak nem vállalja fel külső szervezet.

A szisztematikus, egybefüggő várostörténeti kutatások előmenetelének egy másik hátráltatója a kutatócsapat, kutatóműhely hiánya.¹⁵ Egy ilyen műhely kialakítását számos probléma akadályozza, melyek közül talán a legnagyobb gond, hogy hiányoznak az anyagi források, valamint nincs egy intézmény, amely felvállalná a szükséges feltételek megteremtését a szakmailag jól megszervezett kutatás beindításához. Pedig a városban nem egy közhasznú egyesület és alapítvány működik, amely kezdeményezője lehetne egy ilyen kutatási projektnek. Egyelőre azonban még nem történtek lépések ebbe az irányba.

Biztató viszont, hogy a jelen dolgozatban előzőleg említett fiatal kutatók – jól lehet nem tekinthetők egy tudatosan megszervezett kutatócsapatnak – kapcsolatban állnak egymással, tudnak egymás kutatásairól, forrásaikat megosztják, és szakmailag segítik egymást. Mindez azért fontos, mert a történészek egy része sokszor egymással párhuzamosan kutatja a korszakot, és emiatt nem tudnak egymás forrásairól, eredményeiről, így azokat nem is tudják felhasználni, beépíteni a saját munkájukba. Ez jelentősen nehezíti a nagyobb, összefüggő folyamatok rendszerszerű vizsgálatát.

A következőkben tekintsük át, hogy milyen elsődleges források állnak a korszakot kutató történész rendelkezésére. A legfontosabb források egyikét a törvényhatósági közgyűlés jegyzőkönyvei képezik, amelyek mikrofilmen megtalálhatóak a Román Nemzeti Levéltár Kolozs Megyei Igazgatóságán. Állítólag az eredeti jegyzőkönyvek is megvannak, de a sérülések, rongálások elkerülése végett nem kutathatók. Ugyanakkor az is lehet, hogy egyszerűen a szakszerűtlen tárolás miatt ezek a dokumentumok már rég tönkrementek. Meglehetősen kiábrándító annak tudata, hogy csupán néhány mikrofilmtekerecs őrzi a város múltját – különösképpen, ha azt is figyelembe vesszük, hogy ezeket mennyire korszerűtlen viszonyok közt tárolják.

A közgyűlési vitákhoz, interpellációkhoz, indítványokhoz kapcsolódó dokumentumok kikérése sem számít egyszerű feladatnak. A dokumentumok egy része rendezetlen, és mivel – a kaotikus állapotok miatt – több iratot még a régi, dualizmus kori iktatószámok alapján kell kikérni, nem is biztos, hogy a levéltáros megtalálja. Ezen azt értem, hogy a dokumentumok nagy része minden bizonnyal fellelhető, ám a rendszertelenségből adódóan nem tudni, hogy pontosan hol kell keresni.

Ami a polgármesteri hivatal (városi tanács) iktatókönyveit illeti, a helyzet igen súlyos, hiszen jelentős részük nem kutatható, a restaurálásukra pedig nem sok esély van. Ha pedig nem ismerjük az iktatókönyvek tartalmát, nem tudjuk kikérni a minket érdeklő dokumentumokat. Jobb esetben van használható iktatókönyv, és megvan a hozzá kapcsolódó dokumentumok legalább egy töredéke (de ez a kisebbik részt képezi), rosszabb esetben egyik sincs meg, és van egy köztes eset is, amelyben az időszakra vonatkozó iratok megvannak, de nincs iktatókönyv, amely alapján ezekhez hozzáférhetnénk.¹⁶

A nemzeti levéltár mellett az egyházi levéltárakban is érdemes kutakodni. A történelmi egyházak központi gyűjtőlevéltárai fontos személyi és családi iratokat őrizhetnek. Nem ritka esetben Kolozsvár prominens városi tisztségviselői az egyházi életben is fontos pozíciókat töltöttek be, és fordítva. Például Szász Domokos református püspök egyházi személyként vett részt a városi politikában, Albach Géza polgármester és Groisz Gusztáv városi képviselő erőteljes támogató-

ja volt a katolikus egyháznak, és folytathatnánk. A politika, az egyház, az oktatás és a kultúra összefonódása megköveteli a széles kitekintésű kutatásokat – ami fokozottan érvényes a biográfiai kutatásokat végzőkre.

Gondot jelent a korabeli emlékiratok, levelezések, naplók hiánya, szóródása, ismeretlen fellelhetősége. Természetesen vannak kivételek is: ilyenek például Kelemen Lajos naplói, visszaemlékezései, a Márki Sándor-féle naplók, Gyalui Farkas emlékiratai, Apáthy István levelezése. A probléma viszont nem feltétlenül abban áll, hogy a korabeli városlakók nem vezettek volna naplót, illetve nem írtak volna levelet, hiszen ha a város társadalmi összetételét vesszük figyelembe, akkor látható, hogy jelentős részét az értelmiségi középosztály tette ki,¹⁷ vagyis az a társadalmi csoport, amely valószínűsíthetően leginkább vezetett naplót, írt memoárt, és folytatott levelezést. Itt elsősorban az az egyik probléma, hogy Kolozsvár sokak számára tranzitváros volt, vagyis a karrierjük egy állomása. Ennek okai elsősorban Kolozsvár elsődleges (közigazgatás, oktatás, kulturális) funkcióiban keresendők. Hiszen tudjuk, hogy a dualizmus korában alapított tudományegyetemmel és a városba telepített számtalan közigazgatási-adminisztratív intézménnyel összefüggésben nagyszámú egyetemi tanár, hivatalnok, tisztségviselő érkezett Kolozsvárra, vagy helyezték ki ide.¹⁸ Míg 1871-ben a lakosok 78,83 százaléka helyi születésű volt, addig 1900-ra ez az arány 46,55 százalékra csökkent.¹⁹ Az újonnan érkezők jelentős része azonban nem tekintette a várost végleges otthonának. Ezt a korabeli források is alátámasztják. Például Merza Gyula *A Kolozsvári „Nemzeti (magyar) Kaszinó” és elődintézményeinek százéves története* című könyvében azt írja, hogy 1918-ban a kolozsvári Nemzeti Kaszinó alelnöke, Farkas Lajos egy előadás során részletesen kifejtette, hogy Kolozsváron miért nincs társadalmi élet. Szerinte a legnagyobb probléma, hogy a városban nincs autochton lakosság, és sokak számára Kolozsvár nem szülőhely, hanem csak lakhely. Az értelmiségi középosztályt alkotó hivatalnokok, egyetemi tanárok, magántisztviselők nem a helyben születettekből tevődik össze.²⁰ Következésképpen a szolgálati évek letelte után ezek a személyek elköltöztek, illetve visszatértek eredeti lakóhelyükre, és értelemszerűen naplóikat, emlékirataikat is magukkal vitték. Jó példa erre a kolozsvári politikai, társadalmi és kulturális élet egyik legmeghatározóbb alakja, Haller Károly, aki polgármesterként, alapítóként, oktatóként és képviselőként egyaránt szolgálta a várost, majd nyugdíjba vonulása után elhagyta Kolozsvárt, és Budapestre költözött. Ilyen életpálya nemcsak Hallerre jellemző, hanem általában az egyetemi tanárok, újságírók, orvosok, ügyvédek és színművészek jelentős részére is.²¹ Az 1916-os román betörés – tény, hogy a román csapatoknak nem sikerült Kolozsvárig eljutni, de a pánik következtében sokan elhagyták a várost, és vidéken vagy a Király-hágon túl kerestek menedéket –,²² az impériumváltás, majd pedig a román közigazgatás kiépítése szintén hozzájárult az értelmiségi, hivatalnoki réteg elvándorlásához. Mindezek mellett nem szabad megfeledkezni az impériumváltást követő társadalmi átalakulásokról, a szociális és egzisztenciális nehézségekből fakadó problémákról, valamint a szocializmus éveiről sem, amelyekben az arisztokrácia és a polgárság felszámolása, kitelepítése a családi és személyi levéltárak szétszóródásához, elkallódásához vezetett.

A város dualista korszakának feltárásában a levéltári források után jobbra a korabeli sajtó segíti a kutatók munkáját. Ugyanis oktatási-kulturális funkcióinak és a lakosságon belüli nagyarányú értelmiségi rétegnek köszönhetően a városban virágzott a sajtó. A napilap-paletta szinte mindenféle politikai irányultságú lap fellelhető volt, továbbá megjelentek tudományos, kulturális és művészeti szaklapok is. A sajtókiadványok egyik legfontosabb csoportját a napilapok alkotják, hiszen ezek által részletes betekintést kaphatunk a város jelentősebb politikai és társadalmi problémáiba. Emellett az újságok terjedelmes beszámolókat közöltek – sokszor szóról szóra – a törvényhatóság közgyűléseiről és a nagyobb társadalmi, kulturális eseményekről, valamint a város hétköznapijairól is rengeteg olyan cikk jelent meg, ame-

lyet felhasználhatunk a kutatásainkhoz. A különböző politikai irányultságú napilapok a hírkategóriába tartozó cikkeket – ha nem is pontosan, de – általában objektíven közölték. A publicisztika és a véleménycikkek értelemszerűen már kevésbé voltak tárgyilagosak, de megfelelő forráskritikával ezek is felhasználhatók.

A dualizmus kori Kolozsvár legfontosabb²³ napilapjai között elsősorban az 1856-ban alapított *Kolozsvári Közlöny* említendő, amely nemcsak Kolozsvár, hanem Erdély egyik legnépszerűbb lapja volt. Az újságot Dózsa Dániel alapította, és a kezdeti időkben ő is szerkesztette. A lap stílusára kezdetben a politikai kiegyensúlyozottság volt jellemző, de ez megváltozott, amikor 1869-ben a *Kolozsvári Közlöny*be olvadt a Deák-párti *Unió* című lap. Ekkor Sándor János került a vezetőség élére, aki konzervatív, majd kormánypárti szellemben szerkesztette tovább. Egy másik fontos sajtókiadványt, a *Magyar Polgárt* K. Papp Miklós²⁴ indította 1867-ben. A lap eleinte balközép beállítottságú-ellenzéki, majd az 1875-ös pártfúziót követően kormánypártivá vált. 1887-ben a *Magyar Polgár* és a *Kolozsvári Közlöny* fúziójából jött létre a *Kolozsvár* című kormánypárti napilap, amely egészen 1898-ig működött, amikor is újra átalakult, és ismét *Magyar Polgár*ként folytatta pályafutását. Első felelős szerkesztője Petelei István volt. Az 1871-ben alakult *Kelet* című lap, a helyi városi politika és a Deák-párt erős támogatója – így kezdetben a *Magyar Polgár* riválisa – volt, annak ellenére, hogy akkoriban az erdélyiek körében nem örvendett túl nagy népszerűségnek a kormány által hirdetett politikai program. A *Kelet* sajátos hangvétele és beszédmódja következtében azonban hamarosan Kolozsvár egyik legnagyobb példányszámban eladott lapja lett. 1880-ban alakult – Bartha Miklós kezdeményezésére – a Függetlenségi Pártot támogató *Ellenzék*. A lap a Függetlenségi Párton belül kialakuló Ugron-kör legnagyobb híve volt. Ennek következtében hangvétele kezdetben szélsőséges, de később enyhül, és a lap inkább csak a kormánypárt kritizálására helyezte a hangsúlyt.²⁵ A későbbi évtizedekben a lapok politikai irányultsága többször is megváltozott. Például az impériumváltást követően az *Ellenzék* a polgári liberálshoz közelebb álló irányvonalat vett fel.²⁶ Az 1910-ben alapított *Városi Közlöny* csak nagyon rövid ideig jelent meg, azonban a folyóiratban publikált írások rendkívül fontos adatokat, információkat tartalmaznak Kolozsvár társadalmi, gazdasági, közegészségügyi, kulturális és infrastrukturális helyzetéről. A város több híres tudósa, orvosa, egyetemi tanára írt problémafelvető, elemző és leíró tanulmányokat. A kolozsvári időszaki kiadványok bővebb listája elérhető az *Erdélyi Krónika* történelmi portálon.²⁷

További fontos forrást képeznek a polgármesteri jelentések, amelyek Haller Károly polgármester mandátumának második évéig (1886) írásos formában jelentek meg, és terjedelmesen beszámoltak a polgármesteri hivatal előző évi tevékenységéről. Jelentést tettek a törvényhatóság közigazgatási állapotáról, részletesen kitértek a polgármesteri hivatal ügyforgalmára, a város demográfiai állapotára, a közegészségügyre, az építkezésekre, illetve az egyesületek és társulatok helyzetére. A jelentések második része a város közigazgatási állapotáról nyújt tájékoztatást. Itt megjelennek a város mezőgazdasági, ipari és kereskedelmi viszonyai is. Sajnos ebből a forrástípusból csak nagyon kevés áll rendelkezésünkre.²⁸ 1886-tól az írásos jelentéseket felváltják a numerikus pénzügyi kimutatások, amelyekben nagyrészt költségvetési zárszámadásokkal találkozunk. A bennük közölt számszerű adatok feldolgozását hátráltatja az írásos beszámolók hiánya. Igaz, az első oldalon van egy-egy pénzügyi összefoglaló, de ez leginkább a törvényhatóság által elfogadott pénzügyi előirányzatokat hasonlítja össze a zárszámadással, továbbá az egyes kategóriáknál megszabott költségvetési előirányzat túllépéseit indokolja és igazolja, végül pedig a bevételi és kiadási többleteket részletezi. A zárszámadások első nagy csoportját a bevételek alkotják, ahol külön fejezetenként a bevételi források kerülnek aprólékos bemutatásra, a másodikikat értelemszerűen a kiadások képezik, végül pedig van egy pénzügyi mérleg is, amely a kettőt összegzi. A pénz-

ügyi kimutatásokat évről évre folyamatosan elkészítették, és ezek mind a levéltárban, mind pedig a kolozsvári (egyetemi, akadémiai) és a budapesti könyvtárakban (OSZK) fellelhetőek.

A kutatások szempontjából lényeges forrást alkotnak a Kolozsvári Kereskedelmi és Iparkamara éves jelentései. A jelentésekben közölt információk elsősorban tájékoztató jellegűek, és többnyire nincsenek aprólékosan részletezve. Ugyanakkor olyan adatokat tartalmaznak, amelyek jelentős támpontokat és nagy segítséget nyújtanak az eligazodásban, illetve a pontosabb kép kirajzolásában. További fontos forráscsoportot képeznek az aprónyomtatványok, brosúrák, röpiratok, iskolai és vállalati értesítők, térképek, az ipartestület iratai, valamint a céhek gyűjteménye, a szabadkőműves páholy kiadványai és a gyászjelentők²⁹ – ezek nagy része mind megtalálható a Román Nemzeti Levéltár Kolozs Megyei Igazgatóságán.

Összegzőképp elmondható dualizmus korát meghatározó, Kolozsvárra vonatkozó, politikai, társadalmi és gazdasági folyamatok jelenleg is nagyrészt feltáratlanok. Még mindig nem készültek el a szükséges részmonográfiák ahhoz, hogy megszülethessen egy, csak a korszakra fókuszáló várostörténeti monográfia, valamint továbbra sincs kilátásban egy kutatócsoport/műhely megalakulása. A levéltári források egy részéhez nem lehet hozzáférni, így az egyetlen, viszonylag elfogadható állapotban lévő primer forrásanyagot a mikrofilmtekercekre rögzített jegyzőkönyvek képezik. A naplók, memoárok, levelezések forráscsoportja eléggé szegényes, főleg, ha összevetjük az értelmiségiek társadalmon belüli arányát a fellelhető memoárok, naplók, levelek számával. Azonban a polgármesteri hivatal által kiadott pénzügyi beszámolók, a Kereskedelmi és Iparkamara gazdasági jelentései, illetve a korabeli sajtókiadványok, aprónyomtatványok, iskolai, vállalati és egyházi értesítők, továbbá az anyakönyvek, gyászjelentők szinte mind jó állapotban és teljesen hiánytalanul megvannak. Pozitívumként értékelhető a *Kolozsvári Krónika*³⁰ néven létrejött online várostörténeti blog, amely a dualizmus korszakáról készült írásokat próbálja összegyűjteni, hogy ezáltal könnyítse a korszakot kutatni szándékozó egyetemi diákok, kutatók munkáját. Folyamatban van egy háromnyelvű válogatott bibliográfiai összeállítás, amely remélhetőleg hasznos útmutatóként fogja segíteni a történészek munkáját. Végül pedig az is megemlítenő, hogy olyan kutatások kezdődtek el, amelyek által a későbbiekben részletesebb és pontosabb képet fogunk kapni a város dualizmus kori folyamatairól.

■ JEGYZETEK

1. Jakab Elek: *Kolozsvár története*. I–III. Bp., 1870–1888.
2. Borovszky Samu: *Magyarország vármegyéi és városai* sorozat.
3. Békésy Károly, Galgóczy Károly, Kóváry László, Márki Sándor, Pataki Leó, Riegler Gusztáv és a feldolgozást folytathatnánk, általában Kolozsvár történetének, gazdaságának, társadalmának csak egy-egy szeletét érintették.
4. A konferencián elhangzott beszédét *A korszerűsödő Kolozsvár három évtizede (1867–1900)* című tanulmányában foglalta össze, amely az 1997-ben kiadott *Rendi társadalom – Polgári társadalom 7. Köfállal, sárpalánkkal* című tanulmánykötetben jelent meg.
5. Gyarmati Zsolt: *Nyilvánosság és magánélet a békeidők Kolozsvárán*. Komp-Press, Kvár, 2005. 13.
6. Pölöskei Ferenc: *Kolozsvár a századfordulón*. In: Dáné Tibor Kálmán et al (szerk.): *Kolozsvár 1000 éve*. Kvár, 2001.
7. Székely Miklós: *Az egykori I. Ferenc József Iparmúzeum szerepe Kolozsvár gazdasági modernizációjában a 19–20. század fordulóján*; Nagy Róbert: *Kolozsvár 1900. A fejlődés gazdasági alapjai*; Radu Márza: *Szemelvények Kolozsvár történetéből a boldog békeidők képeslapjain*.
8. Egyed Ákos tanulmányai foglalkoznak a legszélesebb kiterjedésben Kolozsvár dualizmus kori történetével.
9. Ami a román történetírást illeti, az 1974-ben megjelent *Istoria Clujului* című munka részletesen kitér a dualizmus korára. Am a Ștefan Pascu történész által szerkesztett kötet az államszocialista időkben került kiadásra, ebből kifolyólag a kötetet az ideológiai alapú történetírás sajátos szemlélete hatja át. A város dualizmus időszakát a könyv ötödik része tárgyalja, azonban ennek a fejezetnek egyetlen magyar szerzője sincs. Mindettől eltekintve a kötet olyan részeredményeket tartalmaz, melyek – alapos forráskritikát alkalmazva – teljes mértékben felhasználhatók. A rendszerváltás után megjelent munkákkal kapcsolatban ugyanaz mondható el, mint a magyar történetírás esetében, vagyis többnyire csak a város dualizmus kori folyamatainak bizonyos részelemeit tárgyalják

10. Ezek közül néhányat kiemelnek: Báthory Lajos: *Gazdasági élet és iparfejlesztés a Kolozsvári Kereskedelmi és Iparkamara hatósági területén (1868–1900)*. In: Pál Judit – Sipos Gábor (szerk.): *Emlékkönyv Egyed Ákos születésének nyolcvanadik évfordulójára*. Kvár. 2010. 17–22; Egyed Ákos: *A modern Kolozsvár születése: A hosszú 19. század változásai*. Rubicon 2005. 2–3 sz.; Egyed Ákos: *Köváry László közgazdasági nézetei*. In: Somai József (szerk.): *Az erdélyi magyar gazdasági gondolkodás múltjából*. Kvár, 2001; Egyed Ákos: *Kolozsvár vonzáskörzete a 19. században*. Magyar Szemle 1996. 2. sz.; Egyed Ákos: *A korszerűsödő Kolozsvár három évtizede (1867–1900)*. In: Németh Zsófia – Sasfi Csaba (szerk.): *Rendi társadalom – Polgári társadalom 7. Kőfallal, sárpalánkkal*. Debrecen, 1997. 88–126; Egyed Ákos: *Kolozsvár urbanizációja a dualizmus idején*. In: Hanák Péter – Nagy Mariann (szerk.): *Hid a századok felett*. Tanulmányok Katus László 70. születésnapjára. Pécs, 1997; Ferenczi Szilárd: *Önkormányzati képviselőválasztások Kolozsváron 1888–1918*. In: Benke András – Bilibók Renáta – dr. Keszeg Vilmos (szerk.): *Események, folyamatok, szövegek*. Kvár, 2017. 87–105; Ferenczi Szilárd: *Adatok a kolozsvári virilizmus történetéből (1872–1917)*. Erdélyi Múzeum 2010. 1–2. sz. 17–29; Ferenczi Szilárd: *A hátszág megtévesztő nyugalma. Kolozsvár az első világháború idején*. In: Egyed Emese – Pakó László (szerk.): *Certamen III* Kvár, 2016. 329–346; Gaal György: *Egyetem a Farkas utcában: A kolozsvári Ferenc József Tudományegyetem előzményei, korszakai és vonzatai*. Kvár, 2012; Gál Zsófia: *A kolozsvári Arany János utcai bérvillák*. Korunk 2014. 2. sz.; Gyarmati Zsolt: *Nyilvánosság és magánélet a békeidők Kolozsvárán*. Kvár, 2005; Killyéni András: *Kolozsvár sport-kultúrtörténete Trianon előtt (1868–1920)*. Kvár, 2012; Nagy Róbert-Miklós: *Kolozsvár ipari munkásságának etnikai, vallási és földrajzi származása 1896–1940 között*. Certamen I. Erdélyi Múzeum-Egyesület, Kvár, 2013. 353–365; Nagy Róbert-Miklós: *Iparosodás és migráció: a kolozsvári és a Zsil-völgyi munkásság etnikai és felekezeti összetétele, valamint születési hely szerinti származása (1896–1939)*. In: Nagy Róbert – Rüszt-Fogarasi Enikő (szerk.): *Ablakok a múltba*. Kvár, 2012. 204–231; Nagy Róbert-Miklós: *Infrastruktúra és iparfejlesztés Kolozsváron a dualizmus korában*. Korunk 2006. 4. sz. 90–94; 72–84; Pölöskei Ferenc: *Kolozsvár a századfordulón*. In: Dáné Tibor Kálmán et al (szerk.): *Kolozsvár 1000 éve*. Kvár, 2001. 191–197; Varga Attila: *Elite masonice maghiare. Loja Unio din Cluj*. Kvár, 2010.
11. Lásd: Pölöskei Ferenc: *Kolozsvár a századfordulón*. In: Dáné Tibor Kálmán et al (szerk.): *Kolozsvár 1000 éve*. Kvár, 2001. 191.
12. A doktorandusok témavezetője és szakmai mentora Pál Judit történész, a BBTE Történelem és Filozófia Karának egyetemi tanára.
13. Ferenczi Szilárd 2018 júliusában sikeresen megvédte a *Kolozsvár várospolitikája 1890–1918* című doktori disszertációját.
14. A Román Nemzeti Levéltár Kolozs Mergyei Igazgatósága több levéltári anyagot zárolt. (<https://erdelyikronika.net/2017/11/25/a-roman-nemzeti-leveltar-kolozs-megyei-reszlege-tobb-leveltari-anyagot-zarolt/>, letöltés 2018. feb. 3.)
15. Gyarmati Zsolt: *i. m.* 13.
16. Ilyenkor ezt úgy oldják meg, hogy kihozzák a városi tanács iratait, dobozokban, rendezetlenül. Ez már csak azért is próbára teszi a kutatót, mert hatalmas folyóanyagról van szó, és tetemes mennyiségű dokumentumot kell átnézni.
17. Arányuk nemcsak a város lakosságán belül volt meghatározó, hanem az adófizetők körében is. Lásd Ferenczi Szilárd: *Adatok a kolozsvári virilizmus történetéből (1872–1917)*. Erdélyi Múzeum 2010. 1–2. sz. 17–29.
18. Ferenczi Szilárd: *i. m.* 28–29; Gyáni Gábor: *A középosztály és a polgárság múltja, különös tekintettel a dualizmus kori Erdélyre*. In: Pál Judit – Fleisz János (szerk.): *Erdélyi várostörténeti tanulmányok*. Csíkszereda, 2001. 171.
19. Egyed Ákos: *A korszerűsödő Kolozsvár három évtizede (1867–1900)*. In: Németh Zsófia – Sasfi Csaba (szerk.): *Rendi társadalom – Polgári társadalom 7. Kőfallal, sárpalánkkal*. Debrecen, 1997. 95.
20. *A Kolozsvári „Nemzeti (Magyar) Kaszinó” és elődintézményeinek százéves története*. Kvár, 1940. 32.
21. Példának megemlítenénk néhány olyan prominens személyt, aki csak a szolgálati ideje alatt tartózkodott a városban, vagy az impériumváltás következtében hagyta el Kolozsvárt: Apáthy István, Ajtay K. Sándor, Bartha Miklós, Csiky Viktor, Entz Géza, Fabinyi Rudolf, Farkas Gyula, Galgóczy Károly, Gróisz Gusztáv, Genersich Antal, Imre Sándor, Jakab Elek, Jancsó György, Kenyeres Balázs, Kiss Mór, Klug Nándor, Koch Antal, Kosutány Ignác, Lechner Károly, Lóte József, Márki Sándor, Meltzl Hugó, Purjesz Zsigmond, Rigler Gusztáv, Schneller István, Szádeczky-Kardoss Lajos, Tangl Károly, Terner Adolf, Udránszky László, és folytathatnánk a felsorolást.
22. *Haza akarnak menni a kolozsváriak*. Újság 1916. szept. 27.
23. A kiegyezés előtti erdélyi napilapokról Kristóf György készített összefoglaló tanulmányt. Lásd Kristóf György: *Az erdélyi magyar vidéki hírlapirodalom története a kiegyezésig*. Cluj-Kvár, 1939.
24. K. Papp Miklós (Dés, 1837. október 29. – Kolozsvár, 1880. február 12.) örömy családból származó hírlapszerkesztő és történész.
25. Kosáry Domokos, Németh G. Béla (szerk.): *A magyar sajtó története II/2. 1867–1892*. (<http://mek.oszk.hu/04700/04727/html/403.html>, letöltés 2018. feb. 3.)
26. Sáránci Tamás: *Az erdélyi sajtótipa-átalakítása 1940 őszén*. (<https://erdelyikronika.net/2017/11/18/az-erdelyi-sajtótipa-átalakítása-1940-oszen/>, letöltés 2018. feb. 3.)
27. Ferenczi Szilárd: *Kolozsvári időszaki kiadványok* (<https://erdelyikronika.net/2017/03/02/kolozsvari-idoszaki-kiadvanyok/>, letöltés 2018. feb. 3.)
28. Simon Elek és Haller Károly polgármestertől maradt fenn néhány ilyen írásos jelentés.
29. Ezek jelentős része online is elérhető az OSZK gyászjelentőket összefoglaló adatbázisában.
30. www.kolozsvari-kronika.blog.hu